

ПРЕДЛОГ

ОДСЕКУ ИСТОРИЧКОМ И ДРЖАВНИЧКОМ
СРП. УЧЕН. ДРУШТВА

ЗА ИЗУЧАВАЊЕ ЖИВОТА НАРОДА СРПСКОГ.

од.

А. Чумића,

ред. члана срп. ученог друштва.

Одлука одсека историчког и државничког срп. учен.
друштва о предлогу г. А. Чумића:

„Г. А. Чумић прочита свој предлог, поткрепљен дужим разловима, да учено друштво изашље са својим средствима у разне српске крајеве два лица, која би дужим испитивањем и проматрањем проучила наше народне особине у социјално-политичком обзиру, особито што се тиче задруге и општине. Предлог је тај саслушао одсек с великом пажњом и одобравањем, па је одлучио, да се у целини одмах наштампа преко реда у „Гласнику“ и одштампа у особитој брошури од 1500 примерака ради разашљања у разне српске крајеве, како би се друштву што пре јавила лица, која би била компетентна за овакав посао.“

У БЕОГРАДУ,

Штампарија Н. Стефановића и дружине.

1871.

ПРЕДЛОГ

ОДСЕКУ ИСТОРИЧКОМ И ДРЖАВНИЧКОМ
СРП. УЧЕН. ДРУШТВА.

ЗА ИЗУЧАВАЊЕ ЖИВОТА НАРОДА СРПСКОГ

од

А. ЧУМИЋА,

ред. члана срп. ученог друштва.

Одлука одсека историчког и државничког срп. ученог
друштва о предлогу г. А. Чумића :

„Г. А. Чумић прочита свој предлог, поткрепљен дужим разлозима, да учено друштво пазљиве са својим средствима у разне српске крајеве два лица, која би дужим испитивањем и проматрањем проучила наше народне особине у социјално-политичком обзиру, особито што се тиче задруге и општине. Предлог је тај саслушао одсек с великом пажњом и одобравањем, па је одлучно, да се у целини одмах наштампана преко реда у „Гласнику“ и одштампана у особитој брошури од 1500 егземплара ради разашилжања у разне српске крајеве, како би се друштву што пре јавила лица, која би била компетентна за овакав посао.“

У БЕОГРАДУ.

Штамарија Н. Стефановића и друштве.

1871.

Господо!

Сваки народ има своје особитости, које га разликују од других народа, и живот сваког народа треба да је складан с тим особитостима.

Ове су истине признате и опште познате.

Из овога излази даље: да је за сваки народ нужно да позна себе.

Наука је о народу за државника основна наука. Без ове науке државник је као морски бродар без компаса. Без ове науке државник се излаже опасности, да живот народа свога уреди по туђим појимима и својствима, да у организам једнога бића постави начело супротно правоме начелу тога бића, и да тако постави живот једног народа у супрот са законима свога бића.

Резултат је ових погрешака: кварење и рушење, у место стварања и подизања. —

Оваке погрешке скупо стају и велике народе, а мале народе могу и саме главе стати.

Мени се чини, господо, да смо ми, и ако сви знамо и сваки дан понављамо ове горње истине, мало учили, а још мање научили познати живот народа српског и његове особитости.

То ће бити поглавити узрок што многе наше институције нису складне са животом народа.

Ја ћу за сада, као доказ овог потврђења, да наломенем ове две установе (институције): За-другу и општину. И то најпре задругу.

Познајемо ли ову народну установу, коју задругом зовемо? — Јесмо ли је добро проучили и разумели? — Чувамо ли ту установу? Треба ли је чувати? — Можемо ли је сачувати? — Је су ли сва та питања решавана и решена? Или ће можда ко рећи, да је та установа неважна ствар, која не заслужује да се наука њом бави, и да државник води од ње рачуна?

Сме ли се то рећи о једној установи (институцији), која тако дубоко засеца у све односе живота народног?

1., Задруга је самораст из живота народа српског, и постоји од кад и народ српски.

(Осим Срба и Хрвата, који су један народ са два имена, задруга постоји још само у Бугара. — Знак њиховог блиског сродства са народом српским.) —

2., Задруга је чувала и чуваће народ српски од пролетара.¹⁾

Имаће, па ком четири брата неподељена могу прилично животарити, кад се поделе, за њих је мало и они постану прави голавери.

Пролетар је највеће зло за народе европске. Све друге борбе, које се воде, нису ништа према

¹⁾ Тако се зову они, који немају нигде ништа.

страховитој борби, коју прете да поведу једног дана милиони голова противу осталих. Та ће борба произвести најстрашнији потрес у свету и порушиће све темеље дапашњег друштвеног и политичног живота човековог.

Велики народи, код којих поред великих порока има и великих врлина (добродетељи) могу ово зло сносити како тако.

Али, шта би од народа српског било, кад би га, поред осталих његових беда, још и ово зло (у облику западном) снашло? —

Велики ће народи из развалина своје друштвене и политичне зграде изићи опет на позориште света у облику овом или оном, унапређени, или оназађени.

Али, би ли била Србија сигурна у њеном политичном и културном стању опет искренути из својих сурвина?

Установа, дакле, која је кадра да отклони или умали најстрашније зло, овог века, пролетар, је ли то неважна ствар, или је права благодет за један народ?

3. Задруга потпомаже кућење.

1. Задруга је удружена снага. Удруженом снагом даје се више произвести, него снагом раздвојеном.

Кад 2, 3, 4 или више људи у задрузи живе, онда је у место 2, 3, 4 или више редуша само једна редуша; остале жене раде друге послове. У место да 2, 3, 4 или више њих иду у воде-

ницу да самељу брашна, иде само један; остали раде друге послове. У место да 2, 3, 4 или више њих иду на састанак, суду, у варош, да обиђу стоку, да обиђу градине итд. иде само један; остали раде други посао. У место 2, 3, 4 или више чобана, само је један; други раде друго. У место 2, 3, 4 или више само је једна станара; остале раде друго итд. итд.

Ветар оборио крстине, развршио сено, обалио градину, зову на састанак или кулук, или у среску канцеларију, или у потеру чега, итд., инокосан куд ће пре? — једно ће свршити остало ће пропадати. Задруга доспе свуда и на време.

Или поред ових горњих послова дошло време жетви, косидби, плевењу винограда, вршидби и другим летњим пословима; самац разболи се. — ко ће га болесна гледати, ко ће све те послове посвршивати? Ако болест подржи, летина је пропала. Кад ће се и чиме ће се то надокнадити?

Задругар кад болује има ко ће га гледати, има ко ће послове радити. Самац кад умре, остаје сама жена и деца. Шта могу сами предузети?

По израђеним пољима може се већ познати која су добра задружна, а која су инокосна. —

Понајјачи је разлог противу задруге ово: Природно је да ће човек с више воље и напрезања радити кад ради сам за се, него кад ради у задрузи за задругу.

Но овај разлог ма колико да се чини да је из природе човекове изведен, опет је врло слабе

снаге противу задруге, јер, задруга ствара особити дух и природу у својим члановима.

Овај дух превиђа онај, који није живио у задрузи, или који није умотрио задругарски дух, него дух задругара оцењује са свога индивидуалистичког гледишта.

Задругар не сматра ништа за туђе. Све је потпуно свачије. У место моје, задругар каже наше. И то вреди толико, колико да каже и моје.

Ја несмем рећи да је баш потпуна еквација (равност) између: моје и наше, али смем рећи: да у задрузи егоизам индивидуални јако се претвара у егоизам задругарски.

Она тежња човекова да присваја себи (лично), у задрузи претвара се у тежњу да присваја за задругу.

Овај друштвени дух виђа се у сваком друштву више или мање по каквоћи веза, које друштво савезују; а како да га не би било у једном друштву, које се оснива на крвном сродству, у коме се човек рађа, расте, са којим су везани најмилији спомени и све радости човекове? —

Удружењем дакле личне снаге и имовине чини се, да се много већи резултати могу произвести него што би се произвели раздвојеном, усамљеном снагом.

По томе, задруга с гледишта производње чини се, да је корисна установа и да се благостање народно много пре постићи може задругом него инокоштином.

2. Па тако исто и с гледишта потрошње задруга је претежнија од инокоштине. У задрузи се односно мање троши него у инокоштини.

Једна кућа, једна кујна, једна ватра, једна слава, једно посуђе, једно осветљење итд. у месту 2, 3, 4 или више свега тога.

Зна се, како солдати заједничким готовљењем за исту цену добију неколико пута бољу храну него што би им била кад би сваки за се готовио.

Но било да се призна да се (добром) задругом више производи а мање троши, као што се мени чини, да ће бити, било да се и противно нађе, ни у једном ни у другом случају по тој само економној страни задруге, питање о задрузи не може бити решено.

Човек се не цени само по томе колико производи и колико троши: Човек има и других својстава која састављају његову вредност.

Ваља видети каког човека прави задруга по тим својствима; и тек се из одбитка суме зла од суме добра или из одбитка добра од зла. може решити, да ли је задруга добра или рђава инштитуција, и то:

4. Задруга с гледишта морала.

1. С опадањем економним иде обично и опадање морално. Задруга чини имућнијим, инокоптина сиротнијим.

Тим већ самим задруга зауставља морално пропадање — даље

2. Човек је егоистичко створење. По своме егоизму човек присваја и привлачи све себи.

Овај егоизам губи се тек у фамилији. За то је фамилија прва и највећа школа морала. У фамилији учи се човек љубити другога, живити за другога, подчињавати свој лични интерес под интерес општини — фамилијарни. —

Задруга је ова разширена школа. Овоме се истом учи човек у задрузи још више.

У задрузи је даљи род. Колики је добитак био за морал, кад је човек у фамилији учио се не бити саможиво створење, толики је двојном добитак кад се у задрузи човек учи подчинити свој егоизам под интерес не само своје жене и деце, него под интерес много удаљенијег сродства, много општини.

И у фамилији и у задрузи, као раширеној фамилији, човек непрестаје бити егоиста и тежити за својим интересом; но разлика је у та два стања у томе, што човек у фамилији и задрузи тражи и налази свој интерес у општем интересу, у интересу фамилије и задруге. Срећу фамилије и задруге сматра човек као своју срећу.

По томе чини се, да задруга потенцира она добра својства фамилије. Ако би то било, онда би задруга била од огромне важности за државни живот српског народа.

Од какоће фамилије зависи какоћа осталих друштвених организама па и самог државног организовања.

Где је живот фамилије добар, ту је и државни организам напредан. Примери: Енглеска, Немачка.

Где је живот фамилије труо и покварен, ту је и зграда државна слаба. Примери: Турска, Италија.

3. У задрузи старешина кућни пази на владаће задругара. Они су под његовим надзором; а и он под њиним. Он их саветује, опомиње и укорава.

Овај положај старешине опет уздиже самог старешину. Он осећа јачу дужност да буде понос братства. Природно је, да човек тежи да се нађе на висини свога положаја.

Овај месни старешина са својим снажним моралним ауторитетом мора произвести добра дејства за моралност народа.

4. Човек у задрузи непрестано је у друштву. Друштво питоми, развија. Самоћа подивљава. У самоћи се лакше рађају и извршују зле мисли него кад је човек непрестано у друштву.

5. Утицај задруге на умну способност човекову.

Задруга подиже умну снагу човекову.

У задрузи има 2, 3, 4 или више људи, толико жена, па онда одраслијих синоваца и синова, то је знатан збор људи.

У том збору људи, неки је извесно најпаметнији и најпоштенији. Тај постаје старешина. У томе двоструком својству: као најпаметнији и као признати старешина, он је неки вид учитеља. Он саветује, упућује, обучава. На њега се угледају. —

Но није само то добит. Задруга је скроз демократска установа. У задрузи сви се послови свршују договором. У договору учествују људи, жене и слуге. Таким договором ствари се добро претресу са сваке стране. Никакав се разлог не превиди. Оно се ради што се нађе да је најпаметније. Тако, ко је најјачи памету, тај влада у задрузи ма и не био старешина.

Често једна жена, једна девојка, управља у самој ствари кућом, а говори се да је се тревљавало да и по имену жена или девојка буде старешина ма да људи у задрузи има. Толико се памет цени.

Тако дакле, у задрузи мање паметни задругари вајде се прво памету најпаметнијега, па онда друго, договор и разговор са паметнијим изоштрава памет, и треће и поглавито, по што један човек, ма и да је најпаметнији, није закупио баш сву памет, договором овим долази се до паметнијих закључака.

Народ каже; „више очију више виде“.

И тако је скупна сума памети у једној задрузи много већа од памети и најпаметнијега у задрузи.

Напротив, кад би задругари посамом живили, сваки би се служио само својом мањом памету и тако би у пословима у толико мање памети било. А шта памет вреди, то се зна.

Задруга, дакле увећава памет. А што више памети, то је боље кућење. Што више памети, то је мање неваљалства. (Добрим рачуном даје

се доказати да неваљалство не може бити прави интерес човека.)

Народ српски, као раја турска, зачуђавао је странце својим тактом, достојанственим држањем и разборитошћу; у којој је школи народ — као раја — ове врлине научио ако не у задрузи? —

6. Утицај задруге на кураж.

Кураж је најсјајнија црта човекова, а плашљивост је најстиднија.

Без куражи казати истину, без куражи бранити правду и поштење, без куражи стати на супрот насилнику, бранити слободу народну и грађанску, без куражи не би било ни правде, ни закона, ни слободе, ни напредка, без куражи једним словом свет би људски иструлио.

Задруга чини човека куражнијим. Ко у сигурности расте и живи, тај је куражнији него онај који преза целог века.

Задруга је друштво; друштво даје снагу, а снага даје кураж. У друштву кураж куражнијега куражи остале, ови опет окуражени кураже још више куражнијега.

Задругар нема нужде да се плаши. Свакоме је лакше насрнути на самца него на задругу. У задрузи где су 2, 3 брата и 2, 3 сина и синовца, ту је 5, 6 људи који се љубе и који се узајамно бране. То је снажна узајмна одбрана. А по нужди и освета. А од овога воде рачун силеџије. Пође ли задругар од куће некуда, не брине се као самац за кућу, жену и децу. Задругар се не

боји ни болести ни смрти као самац. Болује ли или умре ли, задруга је снажна заштита његове деце. Она нису сирочад. Задруга их изводи на пут као своју децу.

7. Задруга у политици.

1. Науком је доказано а искуством осведочено да је она држава сталнија и да на тврђем темељу стоји, која се не састоји из појединих глава, атомистички по простору државном раптрканих, него која се састоји из појединих друштвених већих или мањих организама. Задруга је један друштвени организам. Народ сталожен у оваке друштвене организме солиднија је основа за државни склоп него народ — индивидуално — по само растурен. Народ овако у самосталне организиране групе уређен сам себе држи. Државна власт може бити мала — а то је добро. Нестане ли државне власти, народ, који се састоји из више или мање организама друштвених, не долази у стање апархично. Поједини друштвени организми држе ред. Држава изгледа у том стању као неки вид конфедерације — малих државица. — Органи у овим државицама врше своју власт као и до сада. У Србији је било од устапка па до сада више буна и преврата, али апархије ни минута није никад било. То није дело државника, то је добродетељ народна.

Напротив, јасно је шта ће бити кад нестане државне власти у државама које се састоје непосредно из појединих глава?

2. Задруга је школа, у којој се човек учи поштовати старијега, држати ред и слушати. И што је најважније, учи се то чинити из љубави и из убеђења. А у томе се састоји прави моралитет. Овај дух, што се у задрузи ствара, то је неоцењена добит за народ, и државну власт.

3. Задруга је у исто време снажна гаранција за права и слободу грађана.

Старешина задруге кад долази на састанак, пред власт, не долази сам у своје само име и остављен самој својој снази, него долази као представник једног дома, друштва. Ма каког стања да је задруга, братство се стара да њин старешина буде виђен и одевен, да има братску ревену. Ово подиже и снажи човека. Он не брани само себе; он брани част и интерес тога малог али тесно савезаног друштва. Бранећи част, право и слободу свога дома, ако падне, допадне беде, није сам у свету, братство је ту, да га брани, да га утеши, да му помогне, да с њим зло дели, да га најпосле и освети. Друштво је снага. Снага овог друштва није равна снази појединих задругара кад би по само били, него је удружењем сума појединих снага удвојена и утројена. На оваког старешину није лако насрнути као на самца, који кад се враћа из борбе светске у место шале, веселости и живости задружне, застаје саму своју жену згрчену на прекладу и бледу можда од страха.

4. Даље, задруга је по своме уставу и управи установа чисто демократска. Задруга је основана на једнаком праву свију. Памет и вредноћа,

то су једини основи власти у задрузи. Од неограничене власти у задрузи, нема ни трага. Уста нова ова задахњава народ духом демократским. И зато је апсолутизам државни народу мрзак и зато је народ одма после народног ослобођења тражио и тражи уставне гаранције.

Уређење фамилије свагда има сувише велики утицај на уређење државно.

Неограничена власт државна у римској империји угледала се на римског оца, који је у старија времена римске државе имао неограничену власт у својој фамилији и могао продати и убити своју жену и децу. Апсолутизам турске државе оснива се на апсолутизму Турчина у својој фамилији. Задруга је разширена фамилија. Кад државне установе одговарају уставу обичне фамилије, онда још више устав ове раширене фамилије мора се одбити и у државном уставу. Уста нова дакле ова ствара дух у народу за оне облике државне, који се данас сматрају као најбољи.

5. У задрузи најпосле може човек лакше жртвовати неки део времена за ствари опште: (општинске, црквене, државне), него у инокоштини. Самац куда ће пре. Задрузи је много лакше и децу школовати.

8. Задруга спречава прекомерно нагомилавање а тако исто и прекомерно раскомадавање и дељење земље и задржава земљу у деловима оне величине, која је по правилу најбоља за развитак земљодеља. Задругом је по томе у исто време решено ово велико аграрно питање,

и то потпуно у духу хришћанском и демократском: да немају неки сувише а неки ништа. —

9. Задруга је била неизцрпни извор снаге за ослобођење народно.

Пола милијона раје, у лику опасане, ратовало је 10 година најпре противу силних дахија, а после противу самога царства турског. Војска је српска пела се до 40 и 50 хиљада. Само је задруга могла учинити да је по милијона раје могло славно ратовати пуних 10 година. 1 и 2 из задруге ишли су на војну, а 1 и 2 радили су код куће и заиру носили. Би ли самци могли ову дугу борбу издржати?

Задруга по томе можда вреди самог ослобођења народног. —

Је ли дело ослобођења потпуно извршено? Је ли наш државни живот добро обезбеђен? Хоће ли нам ова снага јошт требати? — Пазимо да сами не поништимо оно што је можда наша највећа снага; и што Турци поништили нису. —

10. Задруга ће сачувати и јачати скуп оних својстава и онај дух код народа селског, што чине његову снагу и врлину.

Дух и карактер других редова друштвених почиње јако продирати у народ и разоравати његове нарави, његове обичаје, његов карактер, а у томе је снага народа селског.

У разоравању карактера и духа народа селског лежи највећа опасност за народ српски.

то су једини основи власти у задрузи. Од неограничене власти у задрузи, нема ни трага. Установна ова задахњава народ духом демократским. И зато је апсолутизам државни народу мрзак и зато је народ одма после народног ослобођења тражио и тражи уставне гаранције.

Уређење фамилије свагда има сувише велики утицај на уређење државно.

Неограничена власт државна у римској империји угледала се на римског оца, који је у старија времена римске државе имао неограничену власт у својој фамилији и могао продати и убити своју жену и децу. Апсолутизам турске државе оснива се на апсолутизму Турчина у својој фамилији. Задруга је разширена фамилија. Кад државне установе одговарају уставу обичне фамилије, онда још више устав ове раширене фамилије мора се одбити и у државном уставу. Установна дакле ова ствара дух у народу за оне облике државне, који се данас сматрају као најбољи.

5. У задрузи најпосле може човек лакше жртвовати неки део времена за ствари опште: (општинске, црквене, државне), него у инокоптини. Самац куда ће пре. Задрузи је много лакше и децу школовати.

8. Задруга спречава прекомерно нагомилавање а тако исто и прекомерно раскомадавање и дељење земље и задржава земљу у деловима оне величине, која је по правилу најбоља за развитак земљодеља. Задругом је по томе у исто време решено ово велико аграрно питање,

и то потпуно у духу хришћанском и демократском: да немају неки сувише а неки ништа. —

9. Задруга је била неизцрпни извор снаге за ослобођење народно.

Пола милијона раје, у лику опасане, ратовало је 10 година најпре противу силних дахија, а после противу самога царства турског. Војска је српска пела се до 40 и 50 хиљада. Само је задруга могла учинити да је по милијона раје могло славно ратовати пуних 10 година. 1 и 2 из задруге ишли су на војну, а 1 и 2 радили су код куће и заиру носили. Би ли самци могли ову дугу борбу издржати?

Задруга по томе можда вреди самог ослобођења народног. —

Је ли дело ослобођења потпуно извршено? Је ли наш државни живот добро обезбеђен? Хоће ли нам ова снага јошт требати? — Пазимо да сами не поништимо оно што је можда наша највећа снага; и што Турци поништили нису. —

10. Задруга ће сачувати и јачати скуп оних својстава и онај дух код народа селског, што чине његову снагу и врлину.

Дух и карактер других редова друштвених почиње јако продирати у народ и разоравати његове нарави, његове обичаје, његов карактер, а у томе је снага народа селског.

У разоравању карактера и духа народа селског лежи највећа опасност за народ српски.

Какав је народ селски кад се под утицајем духа и карактера других редова друштвених начу или пропадну његове нарави, обичаји и карактер, то се најбоље види по селима око вароши, особито око великих вароши где је овај утицај многомоћан. Какав је ту сељак и по имућности и по памети и по поштењу према ономе сељаку који је удаљен од разоравајућих уплива других редова друштвених ?

Да су Београђани у 1862. години од топова београдских побегли кроз шумадинска села, тамо би их дочекали као пријатеље, а како су их дочекале комшије београдске, који нису више баш сасвим прости, јер се мешају са просвећеним Београдом ?

Ком не пада даље на памет онај сељак, коме је постало мало бити сељак, па хоће да постане нешто друго веће, па прво почиње са друкчијим говором, и то оваким :

„Који ми јербо будући“ итд.

Као што му је његов говор сакат тако му је саката постала и његова памет, вера, срце, карактер. Он, стари, разорен је. Ново ништа није постало, нити може да постане. Ово је прави измет. Ово је карикатура друштвена. Кад би претворили цео народ у оваке створове, онда више не би народа селског ни било. Така створења прави од сељака сваки који хоће да утисне у њега туђе нарави, туђе обичаје, туђ карактер, туђе појме, туђ дух. Развити сељака значи потен-

цирати његова добра својства, а не замењивати их другим својствима, која са извесног гледишта и за извесне положаје извесно могу бити боља, али природу сељакову кваре и изопачавају.

С овог гледишта: одржати и ојачати народ селски у свом елементу било је важно питање: где је требало у Србији оснивати вароши. Оне варошице, које немају изгледа да се у њима подигну и развију занати и трговина чамиће без напретка и добитка и за се и за народ; па онда изопачаваће и квариће обичаје, осећање, веру и карактер народа селског, и биће легло корупције и деморализације за народ.

С истог гледишта било је важно питање о дућанима по селима, које је решавано и решено на прошлој скупштини. То није било само економно питање, него је било у исто време велико социјално и политично питање.

У села ће се разлити из вароши понајчешће оно, што је најлошије и имањем и памећу и поштењем и што као тако није кадро одржати конкуренцију са претежнијима.

Тај такав дућанџија са својим момцима, механџија, ковач, а њима ће се придружити по кад кад из села још по неко, — из поштовања према реду, не смем ни да их споменем, — та, особито така друштва варошка по селима, биће растурене по народу колоније, које ће својим грамењем, и својим и друкчијим и неодалбра-

ним карактером и духом кварити народ, *) и претвориће га у онакав као што је онај који је сретао и плачкао Београђане кад су од аширових-топова бегали.

Од негдашњих и данашњих српских села по стаће: Вишњице, Мокри лугови, Бели потоци, Сушице (код Крагујевца) итд. и у њима се не ће никад више родити Бирчанин Илија, о ком каже Фочић Мехмед-ага да:

„Куд год иде све крхата јаше;
 А кад нама порезу донесе,
 Под оружјем на диван псађе,
 Десну руку на јатаган мете
 А лијевог порезу додаје“.
 „Мехмед ага ево ти порезе,
 Сиротиња те је поздравила:
 Више теби давати не може!“
 Ја порезу започнем бројати,
 А он на ме очима стријеља:
 „Мехмед-ага зар ћеш је бројати?
 Та ја сам је једном избројао!“
 А ја више бројати не смијем,
 Већ порезу украј себе бацим,
 Једва чекам да се скине беда;
 Он је паша а ја сам субаша.“

Па ни

„Катић Јанко из села Рогаче,
 Који с царем знаде беседити.“

* Узмимо најневицију ствар за пример. Од ових колониста научиће сељак да избаци из своје собе земљану фуруну и да мете гвоздену. У ову гвоздену фуруну натрпаће ћутака; фуруна ће се усијати, начиниће у соби 30—35 гради Ромпрових. Ногвожђе се брзо лади, деца су, играјући се дану артију на прозорима испроваљивала, по коју одушку из подрума и миши су направили, а и врата се баш тако поднуо не приклапљу еле после 2—3 сата соба се са свим разлади. Шта ће бити од света, који је се у пређашњој температури распарио, узноио и открио? Мало врућице, по свој прилици, и ништа више.

С овог истог гледишта није добро удешена ни државна управа. Лица, која иду у народ, ма у којој дужности, немају нигде прилике да науче познати и разумети дух народа селског, да би се могли по народном животу повити, љубав и поштовање народа стећи и тај дух подићи, него напротив, они теже да народ повију по себи и да га изједначе са својим друкчијим наравима, обичајима, карактером и духом, и на тај начин у место да народ јачају — као што мисле, — они га напротив слабе.

Обим овога састава не допушта ми да о овој важној ствари више говорим, но за пример споменућу само ово: Народ се учи да „мале свеце“ напушта: да „трећи дан свете тројице“ не светкује, да славу своју прекине, да многе заветине батали итд. итд. Али, и по начину, како се ово чини; и према савезности народних помова о свима овим стварима, и према културном ступњу народа селског ваља се бојати, да са „малим свецима“ не оду и велики, да са трећим даном свете тројице“ не оде цела тројица. На кратко: Без потпуног познавања народа селског, радећи да поништимо предрасуде можемо лако поништити и веру његову. —

Као што се види, Господо, са многих страна прети опасност особито народу селском да његова битна својства разори и да га упропасти. Поглавита снага других народа била је у другим редовима друштвеним као: у аристократији, свештенству и спахијама, дапас је нарочито у гра-

ђанству т. ј. варошком људству. Према томе они су могли с мање опасности, али опет не без велике штете превиђати и занемарити елеменат сељачки. Али за нас така погрешка биће страшно опасна. У народу селском била је пређе једина а и данас је највећа снага српска. Тај је ред стекао народну слободу. Тај је ред борио се за грађанску слободу. Из тог реда по највише проишли су вођи српски, јунаци, и државници. Ваља радити, да се та снага сачува и подигне. Но којим ће се средствима народ селски сачувати и оснажити, то је велико питање о ком се овде не може даље говорити. Но једно од средстава да се код народа селског сачувају и подигну добра својства биће и задруга. Задруга ће као један друштвени организам са својим бујним снажним животом бити моћнија од инокоштине да нарочито ове разоравајуће утицаје других редова друштвених одбија и да сачува ону особитост народа селског која чини његову снагу.

11. Задруга напоследку чини у неколико сељака мање зависним од паре.

А то је велика добит за њега. Сељак се боји паре. И он има за то добра разлога. Међу пропалицама т. ј. међу „несрећницима“ селским има их највише који су или трговали, или узели паре из их фонда да интересирају итд. Превртљиви послови не чине добро за природу селског човека; они га кваре.

Према овоме, Господо, пре свега мислим да

се извесно може рећи да ова установа има огроман утицај на живот народа селског. Па онда, даље, чини се да ће добра ове установе бити далеко претежнија него мане, које она, као човекова установа може и мора имати.

Чини се, даље, Господо, да су праоци народа српског, чисто слутећи на беде, које ће народ српски сналазити, установили задругу, да им олакша беде сносити и од беда се избављати.

Али на жалост ова установа у кнежевини српској изопачена је и пропада.

Узрока томе може бити више; али поглавити узрок биће сами закони српски.

До закона данашњих установу ову чували су обичаји и правна свест народа српског.

Данашњи закони поништили су ове чуваре, а сами не само да је нису чували него су је управо разорили тиме што су поништили основно животном начело ове установе, а на место овог начела поставили са свим супротно, разоравајуће начело.

Врховно је начело задруге: Да је све имање у задрузи својина задружна; да само задруга, као правна особа, може тим имањем располагати; по томе докле год задруга траје не може нико постати наследник задружног имања.

Законописац српски по што се чинило да је ову основну мисао о задрузи у закону поставио §§. 508. 510 одма за тим потире ово што је написао и поставља са свим супротне мисли: „да је сваки задругар властан располагати са својим де-

лом; да сваки задругар може (само) свој део задужити.“ §§. 515. 521. 523.

Овим доцнијим наређењима законописац поништио је потпуно ону основну мисао о задрузи, коју или није разумео, или је мислио да је то мисао варварска, па је ваља заменити немачким идеама, и тако је упропастио задругу.

Ова основна мисао о задрузи истина је противна немачким појмима о фамилији, о наслеђу, али је то српска народна мисао. —

Народи се ни чим више не разликују један од другог као организацијом фамилије и наслеђа. Сваки народ има своја особита сматрања о томе. Римљани су имали своја; Немци и Французи имају своја; Енглези своја; Руси своја, — па и Срби имају своја.

Руси царују хиљаду година па још нису разорили своју чудновату народну установу: општинску задругу. И то им није смело да буду једно од првих царства на свету.

Енглези су задржали и до данас свој мајорат, (да најстарији син наслеђује сам цело имање) и то им није смело да буду први народ у свету и по образованости и по богатству.

Законописац српски сам похитао је да одбаци своју народну установу пре него што ју је познао и разумео. А на место те установе која је вековима била снажни темељ живота његовог народа, поставио је туђе институције, и то институције које најгенијалнији људи оних народа,

где те институције постоје, осуђују, и траже да их замену другим институцијама.

Осим тога закони су наши о задрузи и даље сама контрадикција.

Пошто је законописац задругу у основу поништио, он после ради да је одржи. (Закон о порезу, где неке главе, према броју задругара, од порезе ослобођава.)

На другом опет месту поставља наређење против задруге, особито у закону војеном где задругу више оптеређава него инокоптину.

Ова контрадикција показује борбу између народне свести и стране учености. Страној учености није доста било, што је задругу као правну особу претворила у неки вид ортаклука. Она је тражила а и данас може се чути то тражење да се мушка и женска деца изравнају у наслеђу. Да је и то учињено, или, да се и то учини, онда би се народ селски за кратко време претворио, скоро у чергашки народ. Све ово што говорим о задрузи и наслеђу односи се на народ селски. Народ варошки води особити живот. За овај друкчији живот требају друкчији закони. Уједињивањем различитих ствари осакађава се природа ствари.

Пошто је законописац српски поништио основну српску мисао о задрузи и наслеђу и заменио је немачким идеама, онда није више никако чудо што је задруга пропадала, него је управо за чудо како је се и овако одржала.

Законописац уређујући питање о својини, фамилији и наслеђу кадар је не само да разори по-

једине инштитуције, него кадар је да разори и да предругојачи цео карактер једног народа. Топлика је страховита моћ закона, који ове односе уређују, на живот народа.

Ево шта вели Токвиљ о томе:

„Ces lois (т. ј. закон, који уређује наслеђе) appartiennent, il est vrai à l'ordre civil; mais elles devraient être placées en tête de toutes les institutions politiques, car elles influent incroyablement sur l'état social des peuples dont les lois politiques ne sont que l'expression. Elles ont de plus une manière sûre et uniforme d'operer sur la société; elles saisissent en quelques sortes les generations avant leur naissance. Par elles l'homme est armé d'un pouvoir presque divin sur l'avenir des ses semblables. Le législateur règle une fois la succession des citoyens, et il se repose pendant des siècles; le mouvement donné à son oeuvre, il peut en retirer la main; la machine agit par ses propres forces, et se dirige comme d'elle — même vers un but indiqué d'avance.“

Према томе није чудо што су се у целом животу народа српског у кнежевини за два три деценијума веће промене учиниле — на жалост у суми не на боље — него пређе можда што је бивало за два три века.

Ако би, господо, суђено било да се једног дана састанемо са својом растуреном браћом, оваким ненародним инштитуцијама не би много обрадовали нашу браћу. Ово нам ваља добро имати на уму.

Но можемо ли задругу сачувати? Шта треба радити да је сачувамо? А најпосле, ако се хоће, треба ли је чувати¹⁾? То су питања која се могу решавати тек пошто се најпре потпуно сазна чиста природа, уређење и дух задруге. Да се ово сазна ваља видети задругу у оним пределима где струја западне цивилизације још није допрла и где закони скројени по страним идеама нису изопачили њену природу и њене свеколике односе но где је се чиста сачувала још у свом подпуном саморасном народном облику.

Ово ваља чинити што пре док није било доцкан, док се још није угасио дух без којег не може задруга или никако да опстане, или не може да да она добра, која може дати.

Знамо ли даље господо, како је општина била уређена у Срба пре данашњих закона. А јесмо ли могли и можемо ли без тога подесити уређење општинско?

¹⁾ Ја не тајим моје симпатије за задругу. Ја сам се у задруви селској родно и одрастао. Али ја опет понављам да васада овде није питање: требали задругу одржати и може ли се одржати? Било да треба и да може.

Било да не треба или да не може и у једном и у другом случају нужно је ову установу најпре свестрано проучити и видети има ли још духа у народу за опстанак ове установе, па ако се према томе нађе: да задругу треба одржати и да се може одржати, онда ваља радити науком и сагласним законима да се одржи; напротив нађе ли се да је не треба одржати или да се не може одржати, онда ваља опет радити да је не буде. Задруга најпосле заслужује ову нажњу и због саме историчке вредности. И тако изучавање ове установе не може бити ни у ком случају некорисно. —

Уређење је општинско једно од најважнијих питања у животоу народа. —

Држава, црква, фамилија и општина, то су четири основне установе (институције) људског друштва.

Човек усамљен није у стању да подмири своје потребе. За то се удружава и прави различите заједнице да се тако оснажи и да постигне оно, што усамљен не би могао постићи.

Једна од првих и најважнијих заједница људских, која има многе потребе човекове да подмири, и које може само она као што ваља подмирити, то је општина.

Општина је школа у којој се човек учи и навикава попуштати од свог егоизма, разумевати, да је општи интерес и његов интерес, и марити за општим стварма. Тек са попримта општинског уздиже се човек до идее државе и општности. У општини дакле и општином пробуђује се и ствара патриотизам — ова највећа врлина народна и снага државна. —

Општина развија умне моћи човекове. У општини учи се човек законе бранити и познавати, учи се реду, слободи и куражи. Ова љубав к правди и слободи, ова сјајна црта човекова: кураж, то су најснажнији чувари државни и друштвени. У општини даље учи се човек познати и ценити своју важност грађанску.

Општина је даље предуготовна школа за уставни државни живот. Општина је предуготовна школа за државника. Задатак је општински по-

добан задатку државном. Радећи општинске послове државник не долази доцније у државне послове као почетник него као спреман и извештен.

Општина је даље ненакнадна снага државна. Оно што је речено за задругу вреди много јаче и за општину.

Држава је много јача и дуготрајнија кад се не састоји непосредно из појединих индивидуа, него из појединих различитих група, у које су се индивидуе групирале. Очеvidно. Кад би се држава састојала непосредно из појединих индивидуа, онда би државна власт била једина снага која би имала да све ове атоме одржи у целини и реду. Државна власт у том случају мора бити велика, а из страха од анархије тежиће да буде све већа и тако је ту очевидна опасност од абсоlutизма или анархије. Напротив кад су се индивидуе осим заједнице државне, сјединиле у мање или веће организоване групе као: задруга, општина... и т. д., онда је држава управо састављена — да се несвојствено изразим — из појединих државица, које имају своја засебна старешинства, која се брину о толиким потребама људским, које ће боље подмирити него што би држава могла с оне висине или из оне даљине. Онда државна власт не мора бити велика, и не може лако постати тиранична, не ће бити мрска. Ослаби ли државна власт случајима каким, или нестане ли је са свим, опасности од великих потреса не може бити.

Основи државни нису поједини атоми, који

ће се као рој узрујати кад државна власт ослаби или је нестане; него су организоване веће или мање групе са својим засебним редом које ће тај ред одржавати. Мале државе особито, којих је судба превртљива, треба да створе себи ову снагу коју дају ове организоване самосталне друштвене групе.

На кратко :

„Општина је основ економног, духовног и моралног развитка, свести о општности и патриотизма.“

Из овога се види колико важи уређење општинско и с каквом пажњом ваља репавати питање о уређењу општинском.

Општина је била на гласу у Словена својом самосталном и слободном уредбом. А како је у нас општина уређена?

Држава је од општине, која је по свом постанку и природи самостална друштвена установа, начинила административни срез, а од кмета, органа општинског, начинила је најнижи орган државни у хијерархији државних власти. И тако: капетани, писари и практиканти полицајски постали су надлежне старешине кметске, и абсоlutизам, који су они морали подносити озго преносили су, наравно још у већој мери, на своје „потчињене“ кметове. Никада један министар неби себи дозволио онако понашање према својој практиканту као што су и сами ови практиканти полицајски поступали и поступају према кметовима; према седим старцима које је околина поштвала

као свештенике, који су можда још били поносити остатци из борбе за слободу српску, и према другим отменим људма у народу.

Ова надмоћност, неуважавање и натресање полицајних власти, па онда много пискарање и формалности, учинили су, да су се најодабранији људи почели клонити кметства, а за кметове почели су долазити осредњи људи, па често и најлошији.

Због овога је опадао ауторитет кметски, а за тим и важност општинска.

Ово је за народ морало бити веома осетно. Јер највећи део односа, у животу грађаниновом, особито за народ селски, свршује се у општини. Кмет је народу за знатне суме судија и цивилни и казнени. Кмет је администратор општински и вођа толики општинских послова. Из тога је лако разумети од какве је важности, каки људи долазе за кметове.

Даље по уређењу општинском код нас општине стоје у општинским пословима под туторством полицајних власти.

Основ је овом систему да грађани нису кадри да раде самостално своје општинске послове као што ваља. И кад би била истина да ће се под овом системом у неколико послови и боље радити, опет је боље да грађани сами раде своје послове ма и горе. Јер ова штета од горега била би управ школарина — плата — за науку. Науке нема бадава. Грађани радећи да кажемо најпре лошије, научили би се добро радити.

Но да ли се под овим системом боље раде послови општински, него под системом аутономним и самоуправним. Ко би могао то са извесношћу потврдити? Ко коме тудорује у општини српској?

Тудорују полицајни чиновници и то коме?

1. Обично по најодабранијим грађанима у општини.

2. Грађанима који раде своје послове.

3. Грађанима који раде оне послове, којима се обично у животу њином више или мање занимају.

Код тудорства предпоставља се да је тудор много јаче памети, а пупила да је много слабије памети. Кад се сада добро промотри право стање ствари може ли се рећи да данашњи систем има разлога? Очеvidно да нема. Код овог система догађа се често да се тудор ослања на пупилу, а пупила на тудора. Па на томе ишчекивању једног на другог и остаје. Овај систем онемиљава и умртвљује.

Даље данашњи је систем живота општинског у потпуној контрадикцији с нашим уставним установама. Народу се, по речма устава, даје власт законодавна, и народ се прави контролом државне управе; а у својим општинским пословима ставља се под тудорство. Ако је народ неспособан за општинске послове, од куд може бити способан за државне? Ако је способан за државне како се може рећи да је неспособан за општинске? Инститације државне једна другу условља-

вају и стоје у органској вези. Систем представнички захтева аутономну и самоуправну — општину.

Напротив систем представнички са полицијом која по својој надмоћности потпуно влада у општини; која оптужује и суди иступе, која оптужује и изслеђује преступе и злочинства; која решава кад ће ко бити уапшен и колико ће остати у апсу; која решава, хоће ли се ко и кад ће се дати под суд, и то све без икакве апелације, (ваљда ником не ће пасти на памет да сматра министра за апелацију). Такав је систем представнички веома непотпун. —

Из овог кратког наговешћења о општини увиђавно је: да је питање о уређењу општина за нас веома важно питање, и да ваља радити на преуређењу општина. Али ово питање не да се решити само а priori; ваља знати, поред различитих својстава и способности народних још и то: Како је општина у Србији била уређена пре данашњих закона, и како је уређена у другим пределима где Срби живе, уколико би та уређења била још можда производ старог српског законодавства или би била саморастан производ живота српског. Ваља видети све разлике које у животу постоје, да би се за те разлике различна уређења начинити могла. Без свега овога добро подешено уређење није могуће начинити.

Но ко хоће да се бави тим великим и тешким послом?

Ко има времена, снаге, и средства и воље да у свом пространству и дубљини проучи ове и остале друштвене и политичне установе (институције) народа српског? Народ селски нема за овај посао ни снаге ни времена ни средства. Свет чиновнички и ко би снаге имао нема времена ни средства; професори којима би ово по најпре приличило због оваког уређења школе немају ни времена ни средства. Адвокати којима би тако исто приличило да се баве овим пословима због оваког уређења адвокатског немају ни времена ни средства.

Према оваком стању ствари шта нам остаје, господо, да радимо?

Ја сам пре свега хтео да обратим вашу пажњу и осталог света који мисли, на ово стање ствари; и мислим даље да би се за проматрање и изучавање народног живота а особито за проучавање ове две установе (институције), које сам поменуо ¹⁾ могао у нужди употребити и овај начин. Да учено друштво умоли владу да одобри извесну суму новаца за ову цел, па да оно избере два лица која би у разним крајевима српским промотрила и проучила у свему пространству поменуте две уста-

¹⁾ Тежећи да познамо и сачувамо народне особености, то не значи да се делимо и одвајамо од других племена словенских. Напротив, кад свако племе словенско буде сачувало и оснажило своје народне особености, на тај ће се начин произвести веће различности у јединству словенском. А тиме ће Словенство моћи произвести већа дејства у свету и биће горостасније.

нове. Даље да умоли владу за одпуст од дужности ових лица за време које би довољно било. —

Кад се о трошку државном а бригом срп. уч. друштва траже биљке, минерали, песме, приче, ваљда још пре о државном трошку могу се проучавати оне институције које су темељи животу народном и од којих зависи напредак народа.